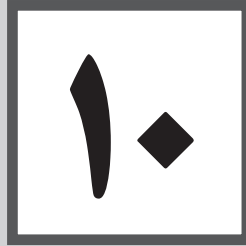

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

دفتر برنامه‌ریزی و سیاست‌گذاری امور پژوهشی وزارت علوم، تحقیقات و فناوری پس از بررسی مستندات کنگره، با توجه به جایگاه علمی برگزارکنندگان و کارگروه مربوط به آن، سطح علمی و پژوهشی چهارمین کنگره بین‌المللی علوم انسانی اسلامی را تایید کرد. این موضوع طی نامه‌ای به شماره ۱۳۹۵۶۸ مورخ ۱۳۹۵/۰۷/۰۳ به اطلاع شورای سیاست‌گذاری کنگره رسیده است.

**مجموعه مقالات
چهارمین کنگره بین المللی
علوم انسانی اسلامی**

کمیسیون تخصصی ارتباط و جامعه‌شناسی اسلامی

اسامی هیئت داوران

کمیسیون «ارتباطات و جامعه‌شناسی اسلامی» رئیس کمیسیون: دکتر سید سعید زاهد زاهدانی

اسامی داوران به ترتیب حروف الفبا:

- سید محمدرضا تقوی: استاد گروه روان‌شناسی بالینی دانشگاه شیراز
- محسن جاجرمی زاده: استادیار دانشکده اقتصاد و مدیریت و علوم اجتماعی دانشگاه شیراز
- بیژن خواجه‌نوری: عضو هیئت علمی و دانشیار جامعه‌شناسی دانشگاه شیراز
- سید سعید زاهد زاهدانی: دانشیار دانشکده اقتصاد، مدیریت و علوم اجتماعی دانشگاه شیراز
- امیر سیاهپوش: استادیار گروه انقلاب اسلامی دانشگاه معارف اسلامی
- فریبا شایگان: استاد جامعه‌شناسی دانشگاه علوم انتظامی امین
- منصور طبیعی: استادیار بخش جامعه‌شناسی و برنامه‌ریزی اجتماعی دانشگاه شیراز
- محمدتقی عباسی شوازی: استادیار بخش جامعه‌شناسی و برنامه‌ریزی اجتماعی دانشگاه شیراز
- حلیمه عنایت: استاد بخش جامعه‌شناسی و رئیس مرکز مطالعات زنان دانشگاه شیراز
- اسفندیار غفاری نسب: عضو هیئت علمی و دانشیار جامعه‌شناسی دانشگاه شیراز
- علیرضا فارسی نژاد: عضو هیئت علمی و استادیار دانشگاه شیراز
- علی فتوتیان: دکتری جامعه‌شناسی دانشگاه شیراز
- محمدعلی گودرزی: استاد گروه روان‌شناسی بالینی دانشگاه شیراز
- سید اسماعیل مسعودی: دانشجوی دکتری دانشگاه شیراز
- مجید مجد موجد: استاد دانشگاه شیراز
- مریم مؤمنی: دانشجوی دکتری مسائل اجتماعی ایران-عضو پژوهشکده تحول در علوم انسانی دانشگاه شیراز
- علی محمد ولوی: استاد دانشگاه الزهرا (سلام‌الله‌علیها)

سرشناسه	کنگره بین‌المللی علوم انسانی اسلامی (چهارمین : ۱۳۹۶ : تهران)
عنوان و نام پدیدآور	International Conference on Islamic Humanities (4th : 2017 : Tehran)
در چهارمین کنگره بین‌المللی علوم انسانی اسلامی : حامیان برگزاری کنگره مرکز پژوهش‌های علوم انسانی اسلامی صدرا ... (و دیگران) :	مجموعه مقالات چهارمین کنگره بین‌المللی علوم انسانی اسلامی نویسندگان جمعی از نویسندگان مقاله ویراستار مرتضی طباطبایی.
مشخصات نشر	تهران: آفتاب توسعه، ۱۳۹۸ -
مشخصات ظاهری	ج ۱۰ :
شابک	دوره: ۹۷۸۹۶۴۷۸۶۷۶۸۹ : ج ۱۰ : ۹۷۸۹۶۴۷۸۶۷۷۰۲۱ : ج ۱۰ : ۹۷۸۹۶۴۷۸۶۷۷۱۹ : ج ۲ : ۹۷۸۹۶۴۷۸۶۷۷۲۶ : ج ۳ : ۹۷۸۹۶۴۷۸۶۷۷۳۳ : ج ۴ : ۹۷۸۹۶۴۷۸۶۷۷۴۰ : ج ۵ : ۹۷۸۹۶۴۷۸۶۷۷۵۷ : ج ۶ : ۹۷۸۹۶۴۷۸۶۷۷۶۴ : ج ۷ : ۹۷۸۹۶۴۷۸۶۷۷۷۱ : ج ۸ : ۹۷۸۹۶۴۷۸۶۷۷۸۸ : ج ۹ : ۹۷۸۹۶۴۷۸۶۷۷۹۵ : ج ۱۰ :
وضعیت فهرست نویسی	فیا :
یادداشت	کتابنامه .
مندرجات	۱. کمیسیون تخصصی تعلیم و تربیت اسلامی. - ج. ۲. کمیسیون تخصصی فلسفه و روش‌شناسی علوم انسانی اسلامی. - ج. ۳. کمیسیون تخصصی مدیریت اسلامی. - ج. ۴. کمیسیون تخصصی علوم سیاسی اسلامی. - ج. ۵. کمیسیون تخصصی اقتصاد اسلامی. - ج. ۶. مقالات کمیسیون تخصصی تمدن نوین اسلامی. - ج. ۷. مقالات کمیسیون تخصصی روان‌شناسی اسلامی. - ج. ۸. مقالات کمیسیون تخصصی هنر و معماری اسلامی اسلامی. - ج. ۹. مقالات کمیسیون تخصصی فقه و حقوق اسلامی. - ج. ۱۰. مقالات کمیسیون تخصصی ارتباطات و جامعه‌شناسی اسلامی. -
موضوع	علوم انسانی(اسلام) -- کنگره‌ها
موضوع	Humanities (Islam) -- Congresses :
موضوع	علوم انسانی -- کنگره‌ها
موضوع	Humanities -- Congresses :
شناسه افزوده	مرکز پژوهش‌های علوم انسانی اسلامی صدرا
رده بندی کنگره	BPT۳۲ :
رده بندی دیویی	۲۹۷/۴۸۵ :
شماره کتابشناسی ملی	۵۹۴۰۳۹۸ :

مجموعه مقالات چهارمین کنگره بین‌المللی علوم انسانی اسلامی

جلد دهم | کمیسیون تخصصی ارتباطات و جامعه‌شناسی اسلامی

ناشر: انتشارات آفتاب توسعه (ناشر آثار مرکز پژوهش‌های علوم انسانی اسلامی صدرا)

نویسندگان: جمعی از نویسندگان مقاله در چهارمین کنگره بین‌المللی علوم انسانی اسلامی

ویراستار: مرتضی طباطبایی

طراحی جلد: سید ایمان نوری نجفی

صفحه آرای: یوسف بهرخ

نوبت و سال انتشار: نخست، بهار ۱۳۹۸

شمارگان: ۵۰۰ دوره

شابک دوره: ۹۷۸-۹۶۴-۷۸۶۷-۶۸-۹

شابک: ۹۷۸-۹۶۴-۷۸۶۷-۷۹-۵

حق چاپ برای ناشر محفوظ است

نشانی ناشر: تهران، خیابان جمهوری اسلامی، خیابان کشوردوست، کوچه نوشیروان،

پلاک ۲۶، طبقه چهارم، مرکز پژوهش‌های علوم انسانی اسلامی صدرا

کد پستی: ۱۳۱۶۷۳۴۴۵۸

تلفکس: ۰۶۶۴۰۹۰۵۶،

www.sccsr.ac.ir

پایگاه اینترنتی:

info@sccsr.ac.ir

رایانامه:

فهرست مطالب

ارتباطات و جامعه‌شناسی اسلامی کمیسیون تخصصی

۹

«هستی‌شناسی اجتماعی» در حکمت صدرایی
(بررسی «تکوین جامعه» و «هستی اجتماعی انسان» در حکمت متعالیه)
غلام حیدر کوشا

۳۵

بازتعریف مفهوم سبک زندگی بر اساس نظریه اعتباریات علامه طباطبائی
مسعود کریمی بیرانوند

۶۱

جایگاه «انگاره‌پژوهی» در اندیشه اجتماعی حوزوی
(جریان‌شناسی اسلامی سازی علوم انسانی در تحقیقات اجتماعی حوزه علمیه قم)
غلام حیدر کوشا

۸۷

مرور ادبیات مطالعات سبک زندگی در آثار برخی متفکران مسلمان
سیدمحمدتقی موسوی فر

۱۱۵

مدل تبلیغ بین‌المللی اسلام بر مبنای نظریات ارتباطات بین‌الملل
احمد اولیایی

۱۳۷

مدرنیته و سکولاریزاسیون معرفتی در افغانستان
امان‌الله فصیحی

۱۶۱	بایسته‌های روش شناختی تولید نظریه در عرصه‌های جدید اجتماعی از منظر اسلامی حسن یوسف‌زاده
۱۹۷	بررسی و ارزیابی الگوی حضور اجتماعی زنان از منظر جریان‌های فکری اسلامی سیدسعید زاهد زاهدانی، مریم هاشم پورصادقیان
۲۱۹	بازشناسی و عیارسنجی دو روایت رئالیستی برای تبیین جنبش اجتماعی رضا نظریان
۲۵۱	انواع اطلاع‌رسانان و کارکرد آنان از منظر قرآن نوروز شفیع‌تبار سماکوش، حمید قاضی‌زاده، حیدر مختاری
۲۶۳	پدیدارشناسی گونه‌های دین‌داری دانشجویان صابر جعفری کافی‌آباد، محمد سید غراب
۲۹۷	درآمدی بر وظایف روابط عمومی از منظر قرآن کریم روح‌الله داوری، عباس مصلاهی‌پوریزدی
۳۱۷	بررسی میزان هم‌مدلی گزاره‌های بنیادین جامعه‌شناسی با دین اسلام محمد مسعود سعیدی
۳۴۷	معضل تکثر پارادایمی در نظریه‌های جامعه‌شناسی و راه‌حل‌های تلفیقی قربان‌علی فکرت
۳۸۱	نسبت عدالت طبقاتی و بافت فیزیکی شهر پس از ورود اسلام به ایران سیدسعید زاهد زاهدانی، مهدی مقدسی
۳۹۹	آرامش زن در خانواده: مطالعه موردی زنان میانسال و متأهل شیراز سیدسعید زاهد زاهدانی، سیده فاطمه ساجدی

انواع اطلاع‌رسانان و کارکرد آنان از منظر قرآن

نوروز شفیعی تبار سماکوش

استادیار، گروه معارف اسلامی، دانشگاه پیام نور، تهران، تهران

n.shafitabar@yahoo.com

حمید قاضی زاده

استادیار، گروه علم اطلاعات و دانش‌شناسی، دانشگاه پیام نور، تهران، تهران

ghazi.hamid@gmail.com

حیدر مختاری (نویسنده مسئول)

استادیار، گروه علم اطلاعات و دانش‌شناسی، دانشگاه پیام نور، تهران، تهران

mokhtariazad@gmail.com

چکیده

قرآن در همه مسائل و برای تمامی دوران‌ها نکاتی ارزنده و آموزنده دارد. مفاهیم علمی امروزی نیز با تدبر در قرآن آشکار می‌شوند. اطلاعات و مفاهیم مرتبط با آن هم نمونه‌ای از آنهاست. اطلاعات و اطلاع‌رسانی همواره در زندگی نقش مهمی داشته و این نقش در دنیای اطلاعات و ارتباطات امروزی برجسته‌تر شده است. هدف این مقاله اکتشافی-تحلیلی، کشف عوامل اطلاع‌رسانی (اطلاع‌رسانان) در قرآن و کارکرد آنها با تأمل در معانی آیات قرآنی و تفاسیر آنهاست. ابتدا مفهوم اطلاع‌رسانی و اطلاع‌رسان در متون علمی واکاوی شده و تعریف عملیاتی آنها عرضه شده است. سپس آیات قرآن و تفسیر آنها در این باب اساس کار قرار گرفته است. طبق نتایج به دست آمده، اطلاع‌رسانان مختلفی از منظر قرآن دست‌اندرکار اطلاع‌رسانی درست و غلط با اهدافی خیر و شر، در قالب پیدا و پنهان هستند.

توجه به نوع و کارکرد این اطلاع‌رسانان، راهنمای ما در عرضه، جست‌وجو و کسب اطلاعات در جهان امروز است. توجه به این نمودهای الهام‌بخش، آگاهی ما را از این عوامل عصر اطلاعات بیشتر می‌کند و مبنای تحقیقات جدی و جدیدی را در این عرصه می‌گشاید.

کلیدواژگان: اطلاعات، اطلاع‌رسان، اطلاع‌رسانی، قرآن کریم.

مقدمه

«اطلاعات» همواره در فعالیت‌های فکری، فردی و اجتماعی آدمیان نقش داشته است. اطلاعات با بقای اصلح ما آدمیان پیوندی ناگسستنی دارد و پیشرفت آدمی بدون اطلاعات و اطلاع‌رسانی ممکن نمی‌بود. تغییر شرایط زندگی و اوضاع کلی بشر در نگاهی عمیق، معلول اطلاعات و فرایندهای و کارکردهای متناسب به آن است. آدمی همواره نیازمند اطلاعات، ارتباط، اطلاع‌جویی، اطلاع‌یابی و اطلاع‌دهی و به تبع آن، عوامل «اطلاع‌رسان» بوده و هست.

جامعه اطلاعاتی امروز ما را بیش از پیش به تعمق درباب اطلاعات و عوامل اطلاع‌رسان فرامی‌خواند؛ چه پیش از قبل به اطلاعات نیازمند شده‌ایم و مناسبات ما با اطلاعات گره خورده است. با این حال، اطلاعات مفهومی پیچیده و تأمل در آن مستلزم درگیری ذهنی پردغدغه و آشوبناک است. بخشی از این پیچیدگی از آن روست که اطلاعات و اطلاع‌رسانی منحصر به انسان نیست و در میان حیوانات، گیاهان، و حتی جمادات نیز نمودهایی دارد. به دیگر سخن، انتقال اطلاعات و اطلاع‌رسانی از سطوح ریز اتم تا سطوح کلان کیهان در جریان است (میدوز، ۱۳۸۳، ص ۳۰). از این رو چیزی در عالم نیست که جنبه اطلاعاتی نداشته باشد.

در نگاهی گسترده، اطلاعات در جمادات و گیاهان به صورت واکنش (مانند انبساط آهن بر اثر گرما یا بسته شدن برگ برخی گیاهان در شب)، در ماشین‌های انسان‌ساخت در قالب مکانیزم (مثل پالس‌های تلفن)، در حیوانات عمدتاً به صورت دیداری و شنیداری (مثل حرکت دم و سر به نشان وجود خطر) و در عالم انسانی عمدتاً در قالب‌هایی پیچیده مانند فرایند گفتن، شنیدن و ادراک پیداست.

البته در تعریف و تبیین اطلاعات و مفاهیم مرتبط با آن توافقی وجود ندارد. تعریف از این مفاهیم در هر بستر و گفتمانی به هدف آن بستر و گفتمان و کاربرد متصور از آنها وابسته است (کاپورو و یورلند، ۲۰۰۳، ص ۳۴۶). در این مقاله هم، مثل هر تبیین علمی دیگری باید تعریفی کاربردی

از اطلاعات و اطلاع‌رسان عرضه و سپس بحث خود را دنبال کنیم. البته این تبیین کاربردی از این مفاهیم از آن‌رو موجه است که به قول چالمرز (۱۹۹۹، ص ۳۷)، در فلسفه علم مفاهیم درست یا غلط نیستند و برحسب هدف و کاربرد تعریف و تحدید می‌شوند.

اگر داده را هر آن چیزی بدانیم که بالقوه حاوی اطلاعات باشد، اطلاعات هر آن چیزی است که از میان این داده‌ها بر حسب ضرورت و نیاز برمی‌گزینیم تا برای رفع آن نیاز به کارش بندیم. پس اطلاعات سطح فهم، دانش و آگاهی ما را از وضعیت فعلی به وضعیتی ارتقا می‌دهد که بتوانیم درست تصمیم بگیریم و مناسب عمل کنیم. اطلاعات چیزی به آگاهی قبلی ما می‌افزاید. ارتباط یا اطلاع‌رسانی فرایند انتقال اطلاعات از منبع اطلاع‌رسان (فرستنده) به مقصد اطلاع‌گیر (گیرنده) است. به عبارت دیگر، ارتباط لازمه اطلاع‌رسانی و انتقال اطلاعات است. برای اطلاع‌رسانی به رسانه، محمول یا کانال (مثل نوشتن و گفتن) یا عاملی «اطلاع‌رسان» (همچون انسان گوینده) نیازمندیم که خود هم می‌تواند منبع اطلاعات و هم واسطه ارسال و انتقال اطلاعات باشد.

۱. بیان مسئله

قرآن کتابی است برای تمامی اعصار و قرون و همه گروه‌های انسانی. این کتاب حاوی تمام نکات ریز و درشت زندگی است. مفاهیم علمی هم در قرآن حضور و نمود دارند که با تدبر و تأمل در آیات آن می‌توان به بخشی از این تبیین‌های ارزشمند دست یافت. با توجه به اهمیت بیش از پیش اطلاعات و اطلاع‌رسانی در عصر کنونی، تصویر قرآنی و گونه‌شناسی اطلاع‌رسانان از میان آیات و سوره مختلف قرآن تا حد توان استخراج شده است تا با نشان دادن قابلیت این کتاب آسمانی در تبیین دقیق این مفهوم پرکاربرد امروزی، آن را در پرتو آیات این کتاب بیشتر تبیین کنیم و آغازگر مطالعاتی عمیق در این باب در پژوهش‌های آتی باشیم. به‌علاوه پژوهش در باب اطلاع‌رسانان قرآن علاوه بر افزایش دانش ما از چهره‌های اطلاع‌رسانی و اهداف و رویکردهای آنان، جنبه علمی و بحر عمیق محتوای قرآن را بیش از پیش آشکار می‌کند.

۲. مرور پیشینه

در حد کاوش انجام‌شده در متون و منابع اطلاعاتی مختلف از منابع چاپی گرفته تا منابع اینترنتی و پایگاه‌های اطلاعاتی علمی از ابتدا تا تابستان سال ۱۳۹۶، تاکنون درباب نمودهای اطلاعات، شیوه‌های اطلاع‌رسانی و انواع اطلاع‌رسانان از منظر قرآن در ایران و جهان تحقیقی به این شکل

انجام نشده است. فقط باب الحوائجی، حریری و فرضعلی زاده (۱۳۹۲) با تحلیل محتوایی سور قرآن و با هدف بررسی مفاهیم مرتبط با اطلاع‌رسانی در قرآن به نتایجی صرفاً کمی درباره واژگان مبین اطلاع‌رسانی در قرآن (مثل علم) و بسامد آنها و مهم‌ترین اطلاع‌رسانان در قرآن (همچون حضرت موسی عليه السلام) دست یافته‌اند.

۳. روش پژوهش

این تحقیق نوعی تحقیق اکتشافی و تحلیلی است؛ اکتشافی از آن رو که مسئله‌ای از مسائل روز را با تدبر در قرآن برای نخستین بار طرح کرده و تحلیلی از آن رو که آیات قرآن و تفاسیر آنها را به دقت از نظر مصداق‌های این موضوع واکاویده است. مرجع اصلی در تفسیر آیات کتاب چندجلدی تفسیر نمونه (مکارم شیرازی، ۱۳۸۶) بوده است که در عین سادگی و انسجام، به مسائل روز پرداخته و در تفسیر آیات، از تفاسیر مختلف پیشین نیز بهره گرفته است. ضمناً، برای رعایت اختصار، گاه بخشی از آیه یا آیات مرتبط و گاه صرفاً ترجمه فارسی تمام یا بخشی از آن آیه یا آیات، در حکم شاهد مطالب در پانویس مقاله آمده است.

۴. یافته‌ها

طبق تحلیل انجام‌شده، انواع اطلاع‌رسانان قرآن و کارکردشان بدین شرح است:

۴-۱. وحی و فرشتگان وحی، سرچشمه اطلاعات تکوینی و تشریحی

وحی در قرآن مصداقی فراوان دارد. اگر وحی را در این معنای وسیع قرآنی شامل اشاره رمزی به چیزی،^۱ الهام غریزی به انسان و حیوان (از جمله پرندگان) و نباتات،^۲ فرمان تکوینی،^۳ الهام به قلب افراد باایمان^۴ و از همه مهم‌تر، ارسال پیام‌های الهی به پیامبران^۵ بدانیم، می‌توان استنباط کرد وحی اطلاعاتی از جانب خداوند برای حرکت درست، تصمیم بجا و عمل سنجیده و بی‌لغزش و عامل هدایت موجودات در عالم تکوین و تشریح است (مکارم شیرازی، ۱۳۸۶، ج ۲۰، ص ۵۲۸-۵۲۹).

۱. او (زکریا) با زبان رمز و اشاره به آنان فهماند که خداوند را شب و روز تسبیح گویند (مریم: ۱۱).

۲. خداوند به زبور عسل الهام کرد (نحل: ۶۸).

۳. زمین در روز قیامت خبرهای خود را بازمی‌گوید؛ چراکه به او وحی شده است (زلزله: ۴ و ۵).

۴. (ای موسی) ما به مادرت آنچه که باید وحی کردیم (طه: ۳۸).

۵. ما به تو وحی کردیم؛ همان‌گونه که به نوح و پیامبران بعد از او وحی کردیم (نساء: ۱۶۳).

۵۱۲): به‌ویژه وحی بر پیامبران و اطلاعات ارسال‌شده از این طریق، عامل هدایت بشر و اتمام حجت خداوند برای بندگانش بوده است.

۲-۴. پیامبران، اطلاع‌رسانانی هدایتگر

پیامبران اطلاع‌رسانانی صادق و هدایتگرند که پیام هدایت خداوند را ابلاغ می‌کنند. آنان از طرق ارتباط سه‌گانه با خداوند سبحان^۱ (وحی قلبی، سخن گفتن از وری حجاب و وحی از طریق فرستاده)، حامل اطلاعاتی ارزشمند هستند و از مسائل گوناگون، از جمله اخبار انبیا و امت‌های گذشته خبر دارند و از ناحیه خداوند برای ابلاغ دستورهای خداوند و اتمام حجت به مردم منصوب شده‌اند.^۲ پیامبران را از این منظر می‌توان واسطه اطلاع‌رسانی دانست.

۳-۴. پرندگان خبرگو و الهام‌بخش

الف) هدهد

هدهد در ماجرای غیبت خود و خبر قطعی و کامل دادن از ملکه سبا و سرزمین تحت حکومت وی و طرز حکومت و مذهب و وضع معنوی مردمان آن سرزمین^۳ به حضرت سلیمان علیه السلام این درس بزرگ را به همگان می‌آموزد که ممکن است موجود کوچکی چون هدهد مطلبی بداند که داناترین انسان‌های عصر خویش هم از آن بی‌خبر باشند تا آدمی به علم و دانش خود مغرور نگردد؛ هر چند آن انسان سلیمان نبی علیه السلام باشد، با علم وسیع نبوت.

ب) کلاغ

علاوه بر هدهد، قرآن کریم کلاغ را نیز عامل اطلاع‌رسانی معرفی می‌کند. خداوند پس از جریان قتل هابیل توسط برادرش قابیل و سرگردانی قابیل در اینکه با جسم برادر چه کار کند، زاغی را فرستاد

۱. و هیچ بشری را نسزد که خداوند با او سخن گوید، مگر از طریق وحی (که بر قلب او نازل می‌شود) یا از پس پرده و حجاب یا آنکه فرستاده‌ای (به نام فرشته) فرستد، پس به اذن او هر چه بخواهد وحی کند؛ همانا او والا مرتبه و باحکمت است (شورا، آیه ۵۱).

۲. اخبار مربوط به انبیا و امت‌های گذشته را می‌توان در آیات ۱۰۰ و ۱۲۰ سوره هود، ۱۰۲ سوره یوسف، ۹۹ سوره طه، ۶ شعراء، ۶۶ قصص، ۴ قمر و مشاهده کرد.

۳. بر اساس آیات ۲۲ تا ۲۴ سوره نمل، هدهد با جمله *«إِنِّي وَجَدْتُ امْرَأَةً تَمْلِكُهُمْ وَأُوتِيَتْ مِنْ كُلِّ شَيْءٍ وَ لَهَا عَرْشٌ عَظِيمٌ»* تقریباً تمام مشخصات کشور سبا و طرز حکومت آن را برای حضرت سلیمان بازگو کرد (مکارم شیرازی، ۱۳۸۶، ج ۱۵، ص ۴۴۳) و همچنین با جمله *«وَجَدْتُهَا وَقَوْمَهَا يَسْجُدُونَ لِلشَّمْسِ مِنْ دُونِ اللَّهِ وَ زَيْنَ لَهُمُ الشَّيْطَانُ أَعْمَالَهُمْ فَصَدَّهُمْ عَنِ السَّبِيلِ فَهُمْ لَا يَهْتَدُونَ»*، وضع مذهبی و معنوی آنها را نیز مشخص ساخت (همان، ص ۴۴۴).

که خاک‌های زمین را کنار بزنند و با پنهان کردن جسد بی‌جان زاغ دیگر، و با پنهان کردن قسمتی از طعمه خود، چنان‌که عادت زاغ است، به قابیل نشان دهد چگونه جسد برادر خویش را به خاک سپارد.^۱

البته آدمی بسیاری از اطلاعات و دانش زیستی خود را مدیون حیوانات، از جمله پرندگان است^۲ و خداوند حیوانات را اطلاع‌رسانانی ارزشمند آفریده است که اطلاعاتی عملی و کاربردی در اختیارمان می‌گذارند.

۴-۴. انسان فاسق، عامل اطلاعات غیرموثق

نمی‌توان انکار کرد که مسئله اعتماد به اخبار موثق، اساس تاریخ و زندگی بشر را تشکیل می‌دهد؛ به گونه‌ای که اگر مسئله حجیت خیر فرد عادل یا موثق از جوامع انسانی حذف شود، بسیاری از میراث‌های علمی گذشته و اطلاعات مربوط به جوامع بشری و حتی مسائل فراوانی از آنچه امروز در جامعه خود با آن سروکار داریم، به کلی حذف می‌شود و انسان نه تنها به عقب باز می‌گردد، بلکه چرخش زندگی فعلی او نیز متوقف می‌شود. در مقابل، تکیه بر اخبار غیرموثق بسیار خطرناک، و موجب ازهم‌پاشیدگی نظام جامعه است و مصائبی فراوان به بار می‌آورد (مکارم شیرازی، ۱۳۸۶، ج ۲۲، ص ۱۵۶-۱۵۷) و به تعبیر جالب قرآن، سرانجامش ندامت است. انسان فاسق یکی از این عوامل خبرساز دروغین است.^۳ ساختن خبرهای دروغین و تکیه بر اخبار غیرموثق یکی از حربه‌های قدیمی نظام‌های جبار و استعماری است که اکنون در لباس رسانه‌های اطلاعاتی مختلف و در قالب شبه‌اطلاعات و اطلاعات کذب نمود دارد. اگر افراد به دستور الهی دال بر لزوم تحقیق در اخبار و اطلاعات عمل کنند و پذیرش خبرهای فاسقین را منوط به تحقیق و تبیین کنند، از این بلاهای بزرگ مصون می‌مانند.

۱. «فَبَعَثَ اللَّهُ غُرَابًا يَبْحَثُ فِي الْأَرْضِ لِيُرِيَهُ كَيْفَ يُوَارِي سَوْءَ أَخِيهِ» (مانده: ۳۱).

۲. این موضوع عجیب نیست که انسان مطلبی را از پرندۀ ای بیاموزد؛ زیرا تاریخ و تجربه هر دو نشان داده‌اند که بسیاری از حیوانات دارای اطلاعاتی غریزی هستند که بشر در طول تاریخ خود آنها را از آنان آموخته و دانش خود را با آن تکمیل کرده است (مکارم شیرازی، ۱۳۸۶، ج ۴، ص ۳۵۲-۳۵۱).

۳. ای کسانی که ایمان آورده‌اید، اگر فاسقی برای شما خبری آورد، بررسی و تحقیق کنید تا مبدا گروهی را به نادانی آسیب رسانید، آن‌گاه از کرده خود پشیمان گردید (حجرات: ۶).

۴-۵. شیطان گمراه‌کننده

شیطان (و پیروان و هوادارانش) با جعل واقعیت و ساختن اخبار کذب، از اطلاع‌رسانان منفور در قرآن است. از این‌رو هر کس شیطان را به جای خداوند به عنوان ولی و سرپرست خود انتخاب کند، زیان آشکار کرده است. هشدار می‌دهد یقیناً به همین دستور الهی که در این آیه وارد شده عمل کنند و خبرهای فاسقین را بدون تحقیق و تبی^۱ دلایل این دشمنی از نظر قرآن آشکار است: ^۲ وعده‌های دروغین دادن به طور پیوسته، سرگرم کردن انسان به آرزوهای دور و دراز، و انجام ندادن کاری جز فریب و نیرنگ برای انسان (مکارم شیرازی، ۱۳۸۶، ج ۴، ص ۱۳۸). اطلاعاتی که شیطان به انسان می‌دهد، جز دعوت به فحشا و منکر چیز دیگری نیست. ^۳ شیطان یکی از منابع اطلاعاتی حامل اکاذیب است.

۴-۶. رؤیای صادقه، مجرای ارسال اطلاعات آینده‌نگر

رؤیاهایی که برخی پیامبران دیده‌اند، با ارسال اطلاعات صحیح و درست از حوادث آینده پرده برداشته‌اند. ^۴ البته وحی از طریق القای به قلب گاه در بیداری انبیا حادث می‌شد و گاه در خواب و به صورت رؤیای صادقه (مکارم شیرازی، ۱۳۸۶، ج ۲۰، ص ۴۸۷). به هر حال، ارسال اطلاعات از طریق رؤیاهای صادقه از مسائل مهمی است که اسرار آن عمدتاً برای بشر نامشکوف مانده است.

۴-۷. تقویم طبیعی و پدیده‌های همگانی (ماه، زمین و ستارگان)

الف) ماه

ماه از منظر قرآن تقویم طبیعی برای افراد بشر است ^۵ که مردم اعم از باسواد و بی‌سواد و در هر نقطه‌ای از جهان می‌توانند از این تقویم طبیعی استفاده، و برای انجام امورات خود اطلاع‌یابی کنند. اصولاً یکی از امتیازات قوانین اسلام این است که دستورهای آن بر طبق چنین مقیاس‌های طبیعی‌ای قرار

۱. «وَمَنْ يَتَّخِذِ الشَّيْطَانَ وَلِيًّا مِنْ دُونِ اللَّهِ فَقَدْ خَسِرَ خُسْرَانًا مُبِينًا» (نساء: ۱۱۹).

۲. شیطان به آنها وعده می‌دهد و در آرزوها می‌افکند و جز وعده فریبنده به آنها نمی‌دهد (نساء: ۱۲۰).

۳. ای کسانی که ایمان آورده‌اید، پیروی از گام‌های شیطان نکنید و هر کس از گام‌های شیطان پیروی کند، مسلماً او دستور کار زشت و ناپسند می‌دهد... (نور: ۲۱).

۴. داستان خواب حضرت یوسف عليه السلام در سوره یوسف، آیه ۴ و خواب زندانبان در آیه ۳۶ و خواب عزیز مصر در آیه ۴۳ همین سوره و همچنین خواب پیامبر صلى الله عليه وآله وسلم در سوره فتح و خواب حضرت ابراهیم عليه السلام در سوره صافات آمده است.

۵. از تو درباره ماه‌های نو (و حکمت تغییر شکل آنها از هلال تا بدر) می‌پرسند. بگو: آنها وسیله تعیین اوقات (تقویم طبیعی برای کارهای دنیوی) مردم و (برای تعیین وقت) حج (و دیگر اعمال دینی دارای وقت معین) است... (بقره: ۱۸۹).

داده شده است؛ زیرا مقیاس‌های طبیعی وسایلی هستند در اختیار همگان، و گذشت زمان اثری بر آنها نمی‌گذارد. در مقابل، مقیاس‌های غیرطبیعی در اختیار همه نیستند و حتی در عصر ما نیز هنوز همه مردم نتوانسته‌اند از مقیاس‌های جهانی استفاده کنند (مکارم شیرازی، ۱۳۸۶، ج ۲، ص ۱۱).

ب) زمین

کوه وسیله هدایت انسان به مقاصد و منازل خود است.^۱ در میان بزرگ‌ترین سلسله جبال دنیا، غالباً بریدگی‌هایی وجود دارد که انسان می‌تواند راه خود را از میان آنها بیابد و کمتر پیش می‌آید که این کوه‌ها به کلی بخش‌های زمین را از هم جدا کنند و چون راه بدون نشانه و علامت و راهنما انسان را به مقصد نمی‌رساند، خداوند در قرآن پس از ذکر نعمت راه، به علامات و نشانه‌های آن اشاره کرده است. این علامت‌ها انواع پرشماری دارند: شکل کوه‌ها و دره‌ها و بریدگی‌های آنها، فرازونشیب‌های قطعات مختلف زمین، رنگ خاک‌ها و کوه‌ها و حتی چگونگی وزش بادها، هر یک علامتی برای پیدا کردن راه‌هاست (مکارم شیرازی، ۱۳۸۶، ج ۱۱، ص ۱۸۳).

ج) ستارگان

ستارگان اطلاع‌رسانان افراد شب‌پیماستند.^۲ انسان گاه در بیابان‌ها در شب‌های تاریک یا شبانه در دل اقیانوس‌ها سفر می‌کند. خداوند علامات آسمانی را به کمک فرستاده است تا اگر در زمین علامتی نباشد، افراد از علامات آسمانی کمک بگیرند و راه گم نکنند. در مجموع، نقش پدیده‌های طبیعی در حکم عوامل اطلاع‌رسانی عملی در قرآن بسیار برجسته شده است.

۴-۸. از اعضای بدن تا زمین: گواهان اعمال

از آیات قرآن کریم چنین استفاده می‌شود که انواع گواهان یا اطلاع‌رسانانی برای حساب قیامت وجود دارد (مکارم شیرازی، ۱۳۸۶، ج ۲۰، ص ۶-۷):

۱. خداوند که از همه گواهان برتر و بالاتر است؛^۳

۱. (خداوند) در زمین کوه‌هایی پابرجا و استوار بیفکند تا مبادا زمین شما را (به زلزله و اختلال حرکت وضعی و انتقالی خود) بجنباند و نیز نهرها و راه‌ها (قرار داد)، باشد که (به مقاصد دنیوی و به عظمت ربوبی) راه یابید (نحل: ۱۵).
۲. نیز نشانه‌هایی (در زمین برای هدایت مردم به اهدافشان قرار داد) و آنها (شب‌هنگام) به وسیله ستاره (قطبی و غیره) راه می‌یابند (نحل: ۱۶).
۳. در هر حال که باشید و هر آیه‌ای از قرآن که بخوانید و هر کاری را انجام دهید، ما گواه بر شما هستیم هنگامی که در آن وارد می‌شوید (یونس: ۶۱).

۲. پیامبران و اوصیای الهی که گواه اعمال امتان‌های خود هستند؛^۱

۳. زبان، دست و پا و حتی گوش و چشم و پوست بدن که گواه اعمال انسان‌اند؛^۲

۴. فرشتگان که گواه کارهای آدمی هستند؛^۳

۵. زمین که اخبار خود را در قیامت باز می‌گوید.^۴

در باره اینکه کیفیت نطق و گواهی دادن این عوامل اطلاع‌رسان چگونه است، مفسران احتمالاتی چند داده‌اند که یکی این است که اعضای بدن هر انسانی آثار اعمالی را که او در تمام عمر انجام داده است، با خود دارد و آثار آن روی اعضای بدن و در فضای محیط باقی می‌ماند و آن روز که روز آشکار شدن است، این آثار نیز بر دست و پا و دیگر اعضا ظاهر می‌شود و ظهور این آثار به منزله شهادت آنهاست (مکارم شیرازی، ۱۳۸۶، ج ۱۸، ص ۴۳۱).

۵. نتیجه‌گیری

قرآن کتاب زندگی و گنجینه‌ای بی‌پایان و جامع از دانش‌های ناب است. قرآن چیزی را فروگذار نکرده است و بشر به وسعت علم و به مدد توسعه دانش و با گذر زمان اندیشه‌ای از این اندیشه‌های ناب را کشف می‌کند. مصداق این جامعیت و توجه قرآن به مفاهیم حیاتی، تصویر اطلاعات و انواع اطلاع‌رسانان در قرآن است.

اطلاع‌رسانان که پیش از پیش در عرصه حیات امروزی بشر جا باز می‌کنند، در قرآن با جامعیت حضور و نمود دارند و کارکردشان به روشنی بیان شده است. توجه به این نمودهای قرآنی برای ما انسان‌های عصر اطلاعات آموزنده و راه‌گشاست تا اطلاع‌رسانان صادق را از معاند بازشناسیم. در قرآن نه تنها اطلاعات و اطلاع‌رسانی منحصر و محدود به راه‌های ارتباطی مرسوم ارتباطات نیست، بلکه اخلاق اطلاع‌رسانی و اطلاع‌جویی، راه‌های کسب اطلاعات معتبر و موثق، اهمیت و قداست اطلاعات درست، ضرورت پاس‌داشت اطلاعات مضبوط و اهمیت دوری از اطلاعات غلط، انواع منابع اطلاعات غلط و گروه‌های اطلاع‌رسان و کم و کیف اطلاع‌رسانی آنان به خوبی و باصراحت تبیین شده است که پرداختن به آنها نیازمند تحقیقی جداگانه است.

۱. و چگونه خواهد بود آن روز که از هر امتی گواهی می‌آوریم و تو را گواه بر آنها فرار می‌دهیم (نساء: ۴۱).

۲. و در آن روز، زبان‌ها و دست‌ها و پاهایشان بر ضد آنان نسبت به اعمالی که مرتکب شده‌اند گواهی می‌دهند (نور: ۲۴).

۳. وقتی به آنها می‌رسند، گوش‌ها و چشم‌ها و پوست‌های تشنه به اعمال آنها گواهی می‌دهند (فصلت: ۲۰).

۴. هر کسی (در آن روز) می‌آید، در حالی که سوق‌دهنده و گواهی (بر اعمالش) همراه اوست (ق: ۲۱).

۴. در آن روز زمین اخبار خود را بازگو می‌کند (زلزال: ۴).

درک مفهوم پدیده‌ها متأثر از جهان‌بینی و انسان‌شناسی فرد مُدرک بوده، واقعیت خارجی با تصویر ذهنی و تبیین محدود آن متفاوت است. دستاوردهای علمی، به‌ویژه در حوزه علوم انسانی نیز چنین هستند. تفکر اومانستی و مادی‌گرای غربیان در تمامی علوم سیطره دارد. حاصل کاوش بشری همواره نسبی و خطاآلود است. تبیین اطلاعات و اطلاع‌رسانی از این منظر نیز چنین نقضی دارد. روشن است که تبیین قرآنی این مفاهیم در پیچه‌ای نو فرارویمان می‌گشاید و ضمن صحنه گذاشتن بر نقص تعاریف و تبیین‌های علمی متداول، در تحقیق بیشتر بر روی این مفاهیم کمک می‌کند. این مقاله تدبیری در حد توان در باب این مفاهیم از دیدگاه قرآن بود که امید است با تدبیر و تأمل بیشتر دیگر متخصصان حوزه‌های مرتبط، گامی ارزنده و سرآغاز سلسله پژوهش‌هایی درخور در تبیین این مفاهیم پیچیده عصر اطلاعات با کمک آثار دینی و منابع اسلامی متعدد (از جمله سنت و حدیث) باشد. به‌ویژه، با عنایت به انواع گونه‌های ارتباط و روش‌های مختلف تبادل پیام (ر.ک: محسنیان‌راد، ۱۳۶۹) ترسیم مدل ارتباط از منظر قرآن در تحقیقات آتی پیشنهاد می‌شود. به علاوه، نگاه به مفاهیم علمی از دریچه معارف اسلامی گامی برای اسلامی کردن علوم انسانی است؛ امری که از دغدغه‌های ذهنی و به‌حق اندیشمندان متعهد کشور، به‌ویژه مقام معظم رهبری است. برون‌داد چنین نگاهی روشنی می‌کند که برگرفتن مفاهیم از منابع غنی اسلامی، و در رأس آنها قرآن، مناظره‌ای مستند با کسانی است که گمان می‌کنند هر آنچه هست، نزد غربیان و برخاسته از آرای آنان است و دیگر هیچ!

گفتنی است که برخی از مسائل مطرح در قرآن و ارتباط دادن آنها به اطلاعات، مستلزم تحقیقاتی فراتر از این تحقیق مقدماتی است. تسبیح‌گویی موجودات عالم، نامه اعمال آدمی و زبان پرندگان و دیگر حیوانات^۱ از این دست هستند و بحث درباره آنها نیازمند تبیینی دقیق و عمیق از اطلاعات و اشراف کامل بر فلسفه اسلامی است. انجام چنین تحقیقات ارزنده‌ای نیازمند کار گروهی، متشکل از اندیشمندان حوزه‌های مختلف علمی و دینی است.

۱. به راستی، این که به نص صریح قرآن همه موجودات و آنچه در هستی است، خداوند را تسبیح می‌گویند (اسراء، آیه ۴۴؛ نور، آیه ۴۱؛ حشر، آیه ۲۴؛ جمعه، آیه ۱؛ تغابن، آیه ۱)، دال بر شعور و آگاهی در نباتات و جالب‌تر از آن در جمادات نیست؟ در این صورت، مفهوم انسان‌مدار اطلاعات و دانش جای شک دارد و می‌توان گفت اطلاعات و دانش در سراسر هستی نمود دارد و صرفاً مخصوص آدمی نیست. نامه عمل آدمی چگونه است؟ چه اطلاعاتی در آن هست و این اطلاعات چگونه خوانده می‌شود؟ زبان حیوانات، به‌ویژه پرندگان، مبین شعور و دانش آنان نیست؟ در این صورت ادعای منحصر بودن دانش به آدمی باطل است. بسیاری مسائل دیگر نیز قابل طرح‌اند که همگی نیازمند مطالعاتی عمیق است.

منابع

۱. مکارم شیرازی، ناصر (۱۳۸۶). تفسیر نمونه: تفسیر و بررسی تازه‌ای درباره قرآن مجید و باد در نظر گرفتن نیازها، خواست‌ها، پرسش‌ها، مکتب‌ها و مسائل روز. ویرایش ۲. تهران: دارالکتب الاسلامیه، چاپ بیست و ششم.
۲. میدوز، جک (۱۳۸۳). شناخت اطلاعات. ترجمه محمدخندان و مهدی محامی. تهران: کتابدار.
۳. باب الحوائجی، فهیمه و همکاران (۱۳۹۲). بررسی شیوه‌های مرتبط با اطلاع‌رسانی در قرآن، تحقیقات اطلاع‌رسانی و کتابخانه‌های عمومی. ۱۹ (۳): ۳۲۹-۳۴۲.
۴. محسنیان‌راد، مهدی (۱۳۶۹). ارتباط‌شناسی. تهران: سروش.
5. Capurro, R. & Hjørland, B. (2003). The Concept of Information. *Annual Review of Information Science and Technology*. 37, 343-411.
6. Chalmers, A. F. (1999). *What Is This Thing Called Science?* 3rd edition. Buckingham, UK: Open University.

